

СУСПІЛЬНІ ВІДНОСИНИ ТА ПОВУТ В СЕРЕДОВИЩІ КАТАРСЬКИХ ГРОМАД ОКСИТАНІЇ В XII-XIV СТОЛІТТІ

Погребенник А.І.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

Стаття присвячена особливостям структурної організації катарських общин, побуту та повсякденному життю вірян і проповідників, соціальній характеристиці adeptів Церкви Добрих Людей. Особлива увага приділяється способу життя, видам занять та господарювання у катарських громадах, а також ключовим аспектам взаємовідносин віруючих з «Досконалыми», питанням сім'ї та шлюбу, емансипації жінок. Катарська Церква аналізується з позиції побутових реалій та внутрішнього устрою.

Ключові слова: Окситанія, катаризм, катарські будинки, «Досконалі», віруючі, Добрі Чоловіки, Добрі Християнки.

Постановка проблеми. Численні історичні документи, як хроніки, так і різноманітні архівні акти, повідомляють про соціальні та економічні умови, які зробили можливим поширення катаризму в Окситанії. Найбільш ранні реєстри Інквізиції описують деталі повсякденного життя і культу, називають імена віруючих та «Досконалых», відзначають їхню соціальну роль, згадують рідню й навіть подробиці приватного життя, що призвели до залучення у нову релігію.

Важливими джерелами для вивчення історії та суті еретичних виступів є, перш за все, твори еретиків-катарів. До сьогодення збереглися їхні богословські трактати й три т. зв. ритуали. Найважливішим релігійним твором катарської теології залишається «Книга про два Начала» [2]. Матеріал для вивчення катарської літургії містять в собі Латинський Ритуал із Флоренції, Ліонський (Провансальський) Ритуал [4] та Дублінський Ритуал [1], складені провансальською мовою. Цікаві свідчення містять матеріали допитів [7] еретиків інквізиторами, отримані у 1245 р., що зберігають основні постулати й догми катарського віровчення. Не менш важливу інформаційну вагу мають апокрифічні тексти. Богомільський апокриф «Тамна вечеря» або «Interrogatio Johannis» [6] являє собою текст, який був написаний до виникнення вчення середньовічних катарів і зберігає основні ідеї цього еретичного руху.

Переходячи до висвітлення й комплексного аналізу тематичної історіографії, присвяченої проблемі народно-релігійних рухів у Франції XIII-XIV ст., у першу чергу необхідно відзначити, що вона на сьогоднішній день є достатньо обширною та повною, оскільки збереглося багато автентичних писемних джерел означеної епохи. Разом з тим, доречно підкреслити, що ґрунтовних, фахових монографічних робіт, де глибоко досліджуються аспекти й особливості саме теологічних та догматичних засад, які містилися у програмах еретиків, не так багато.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. З іншого боку, окреслена проблематика тією чи іншою мірою аналізується, характеризується й оцінюється в цілому ряді публікацій – наукових статей, концептуальних праць і т.п. Зокрема, питання виникнення й поширення еретичних рухів у своїх роботах досліджували М. Осокін [27], Л. Карсавін [17], Н. Сідорова [30], Е. Гутнова [11]. Так само концептуальністю і високим методологічним рівнем відзначені наукові студії

західноєвропейських (французьких, англійських, німецьких) фахівців XX – початку XXI ст., серед яких варто виділити дослідницький доробок А. Бренона [10], Г. Лі [19], А. Люшера [22], Ж. Мадюля [23], Р. Каратіні [15], Р. Неллі [26].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Актуальність теми публікації зумовлена необхідністю висвітлення причин популярності серед місцевого населення віри Добрих Людей у Лангедоці, котра ґрунтувалась на тісних зв'язках, які підтримували катарські проповідники й члени громади з широкими масами населення практично в усіх сферах життя суспільства.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є дослідження соціальної природи катаризму, що вимагає визначення особливостей суспільних зв'язків та побутових умов виникнення та поширення цього релігійного явища.

Виклад основного матеріалу. Унікальність регіону Окситанії у XII-XIV ст. полягала в тому, що тут катаризм поступово увійшов в усі сфери суспільства за допомогою феодалної знаті. Про це свідчать реєстри Інквізиції, повідомлення про події у Верфеї та Альбі, колоквиуми у Ломбері, відомий лист Раймона V Тулузького та загалом усі тематичні документи другої половини XII ст. Катаризм з'являється в текстах як феномен, що користується підтримкою південнофранцузької знаті, як дрібної – рицарів Верфея, Альбі, Ломбера, так і великих сеньорів, таких як Раймон VI Тулузький, Роже Тренкавель та його дружина Азалаїс Тулузька, графська родина де Фуа та ін. [10, с. 67].

Особливістю політичної ситуації в Лангедоці було те, що консули великих міст – Тулузи, Каркассона, Безьє та ін. становили жорстку опозицію владі вищої знаті, зокрема – графа Тулузького й віконта Тренкавеля. Васали цього регіону були незможними. До зубожіння призвела відсутність права старшинства у звичаєвому романському праві, яке діяло в цьому регіоні; його суть – сеньорії ділилися між декількома спадкоємцями, серед яких могли бути і доньки [12, с. 89]. Наприклад, невеликий замок Міраваль на початку XIII ст. належав шести співвласникам. У той же час рицарі, котрі перебували на службі у сеньора замку, приєднавши до фортифікаційної споруди вежу, частину укріплень і клаптик землі, зрештою також підіймалися до рангу співвласників. Ця бідна й чисельна дрібна знать стала найбільш сприятливим середовищем для поширення віри Добрих Людей [14, с. 116].

Крім того, в регіоні існували відчутні адміністративні проблеми: віконство Тренкавель (Каркассон, Альбі, Безьє, Разес) було надто великим територіальним утворенням, погано керованим і погано контрольованим. Міське бюргерство, яке лише зароджувалося, та патриціат прагнули скинути владу віконтів; як наслідок – самі віконтти приносили оммаж королю Арагона з метою захиститися від своїх могутніх сусідів – графів Тулузьких і де Фуа, з якими, однак, вони мали родинні зв'язки. Тому, як зазначає Анн Бренон, розмежування катарських єпископств Тулузен і Каркассес між Монреалем і Фанжу переслідувало політичну ціль [16, с. 205].

Разом з тим, широке залучення до «нового християнства» було характерним переважно для дрібної знаті, а не для великих магнатів (за винятком їхніх дружин – А. П.). Духовно-світотглядні причини, які залучали до катаризму представників феодальних кланів, не є цілком очевидними, адже Добрі Люди проповідували, що Злий Дух, захопивши добрі божественні створіння, викликав у них перш за все прагнення до влади, а вже потім до тілесних втіх. Наприклад, катар Гійом Белібаст проповідував інквізитору Жаку Фурньє наступне: «Злий бог сказав їм... що вони зможуть полювати з однією пташкою на іншу, з однією твариною на іншу, і що одні з них стануть королями, інші графами, інші імператорами та панами над рештою, і що він (злий бог – А. П.) допоможе їм пізнати добро і зло, якщо вони підуть за ним...» [10, с. 75]. Для науковців, однак, залишається відкритим питання, яким чином катаризм, що принципово засуджував світську ієрархію, особливо феодальну, й називав таку популярну аристократичну розвагу як полювання, «диявольським задоволенням», міг забезпечити прихильність знаті.

Вбивство суперечило євангельським заборонам, що складали сенс життя Добрих Християн: «Не вбий», навіть тварину. Тому Добрий Християнин, посвячений через *consolamentum*, не міг не проповідувати своїм аристократичним парафіанам відразу до полювання [23, с. 108]. Зрозуміло, ще тяжчим гріхом було вбивство людини, і навіть засудження до смертної кари задля правосуддя і утвердження людської влади – тобто «диявольської влади» [15, с. 34].

Немає сумнівів, що виходячи з бачення катарами світу як диявольського, розкіш, світська ієрархія та влада також не мали для них іншої сутності, окрім диявольської. Феодальне правосуддя, яке у феодальному світі було невід'ємно пов'язаним із втіленням й уособленням монархічної влади, так само заборонялося Євангелієм: «Не засуджуйте, і не будете засуджені» (Лк. 6:37). Саме з цих причин «Досконалі» високого рангу іноді виступали арбітрами у вирішенні суперечок між вірянами та дрібною знаттю: так, у Монсегюрі, катарський єпископ Бертран Марті вирішив тяжбу між П'єром Роже де Мірпуа і представниками міста Ларок д'Ольм [10, с. 76].

Відмова катарської Церкви від насилля, війни і страт, відразу до світської ієрархії й заперечення права світського правосуддя, природно не сприяли успіху проповіді Добрих Людей серед південнофранцузької знаті. Фактично відносини, що встановилися між Церквою Добрих Людей та

дрібними окситанськими феодалами, ніколи не були діловими, однак являли собою міцні зв'язки вірян з їхньою Церквою [16, с. 34].

Доречно підкреслити, що катаризм мав поширення в регіонах європейських шляхів торгівлі та обміну, разом з тим, в Окситанії він залишався насамперед привілейованою релігією як магнатів та сеньйорів, так і небагатих рицарів. Прошарок міської буржуазії в цю історичну епоху, епоху свого виникнення, відразу ж спробував пристосувати власні смаки та звичаї до моди вищого світу, і навіть зробити перші кроки у сфері економічного й політичного розвитку [15, с. 298]. Прикладом слугує соціально-культурний феномен трубадурів, вихідців не лише з середовища знаті, а й буржуазії, особливо в регіоні Тулузи. Християнство Добрих Людей так само стало своєрідним модним віянням, проявом снобізму заможних верств, яким бракувало «благородності» походження й вродженого аристократизму [22, с. 197].

Окситанський міський патриціат намагався використувати соціально-економічне піднесення завдяки успішній міжнародній торгівлі між Тулузою та державами середземноморського регіону з метою зміцнення особистої політичної влади й соціального статусу. Південні «рицарські» родини зі свого боку не були вороже налаштовані до соціальної мотивації міської буржуазії всупереч презирству, яке через два століття вже відкрито демонструвала військова знать по відношенню до світської. В Окситанії, Шампані та Північній Італії саме міський патриціат перебував на вістрі цієї нової інтелектуальної моди [10, с. 84].

Варто зазначити, що на відміну від кліру Римської Церкви, Добрі Християни брали участь у трудових відносинах. Правила й приписи зобов'язували їх заробляти собі на життя за прикладом апостолів, які володіли різними ремеслами. Ле Терм, віруючий з Акса, пояснював Жаку Фурньє послання катарського проповідника до населення міст і сіл: «Він говорив... що попи і клірики тому були злими людьми, що вимагали їй брали у людей десятину та податки, а не заробляли власними руками...» [10, с. 83].

Натомість Катарська Церква не обкладала віруючих поборами для підтримки свого існування; у неї не було ані Статуту, ані необхідного юридичного та адміністративного апарату для стягнення подібного типу податків, які суперечать її євангельській доктрині. «Досконалі» жінки та чоловіки працювали власноруч; прибуток від цієї роботи становив значну частину фінансових надходжень до їхньої Церкви, яка отримувала також різноманітні дари і спадщину, особливо після *consolamentum* помираючих [11, с. 31]. Катарська Церква не вимагала від вірян практично нічого, але вона широко практикувала звичай приймати добровільні дарунки по мірі можливостей парафіян. Кожен член Церкви, від звичайного «Досконалого» до єпископа, без сумніву, дотримувався аскетичного життя та обітниць бідності [27, с. 232].

Катарські «будинки», – будинки «Досконалих» чоловіків та жінок, – що відкривалися в містах й містечках, одночасно слугували центрами проповіді й молитви, а також ткацькими, швейними майстернями з виробництва різних ремісничих предметів, необхідних для повсякденного вжитку:

від дерев'яного посуду до рогових гребенів для волосся. Наприклад у Фанжу, до такого «будинку» – ткацької майстерні П'єра Бельома і Арнота Клавеля, приходила дівчинка Гільєльма Ломбард; вона приносила мотки вовни й отримувала в обмін «горіхи і добре слово». Про це, вже у зрілому віці, вона розповіла інквізиторам [26, с. 117].

Симптоматично, що завдяки своїй дуалістичній метафізиці та Правилам євангельського життя, катарська Церква була пов'язана з економічним світом буржуазії та обміну більше, ніж з традиційними земельними і сільськими відносинами феодальної сеньоріальної системи. На відміну від Католицької Церкви, катарська Церква не мала можливості засновувати нові монастирі, не володіла землями та маєтками. У неї не було ні орендарів, ні тим більше кріпаків, які б працювали на її полях та виноградниках. Вона являла собою громаду християн, котрі працювали й одночасно проповідували. У містах і селищах ця Церква відкривала «будинки», що відігравали роль центрів запровадження та поширення християнських практик, де усі члени громади були зобов'язані займатися ремеслами, щоб заробляти на життя, крім того – дотримуватись встановлених Правил. Коли «Досконалі» подорожували, з місією проповідування й виконання таїнства *consolamentum*, вони іноді наймалися в якості сільськогосподарських сезонних робітників до світських господарів [19, с. 301].

Природно, що Добрі Люди ставали одночасно проповідниками та роздрібними торговцями, які продавали продукцію катарських майстерень. Відвідуючи велелюдні мандрівні ярмарки, катари доволі легко адаптувалися до навколишнього середовища і здобували прихильність інших продавців та покупців. Згідно джерел, «Досконалі» займалися різними ремеслами, однак, переважно «мобільними», наприклад, були лікарями або теслями. У період між пастирськими місіями, повертаючись до свого рідного «будинку», Добрі Люди займалися ткацтвом, шкіряним виробництвом, шили та виготовляли нову продукцію, яку потім збували [10, с. 79]. Характерно, що ставши Добрими Християнами, колишні рицарі не соромилися «принижуватися» працею. Ось типовий приклад: «Гійом д'Ельвес казав... що коли він жив потім у Кордесі, то бачив, як вони («Досконалі» – А. П.) публічно тримали там швейну майстерню. Він бачив Гійома де Вірак, рицаря з Кордеса... який ткав разом з ними» [10, с. 82].

Тісний зв'язок торгової буржуазії з катарською Церквою не можна відносити ні до соціального «снобізму», в порівнянні з аристократичним суспільством, ні до духовної євангелізації, яку «Досконалі» – роздрібним торговцям – легше було проводити серед купців. Причина полягала в частоті соціальних контактів і симпатіях купців та ремісників до кліру «з їхнього середовища». Для проширення буржуазії значно привабливішою залишалась релігійна інституція, яка не вважала лихварством отримання прибутку і, на відміну від Римської Церкви, не загрозувала відлученням тим, хто отримував цей прибуток. Катарська Церква, як вже згадувалось, не вимагала десятини й нікого не відлучала [22, с. 164]. В одному з реєстрів італійської Інквізиції, цитованому хроністом Деллінгером, зазначається, що

Добрі Християни нібито мали власну розроблену доктрину в питанні про отримання прибутку зокрема, документ фіксує. «Понад те, вони кажуть, що не є гріхом отримувати прибуток, принаймні, якщо це не шахрайство, оскільки шахрайство є гріхом...» [27, с. 411].

Катарська Церква не мала ні метафізичних, ні практичних причин зневажати отримання прибутку, і купецтво залюбки схилялося до тієї християнської Церкви, яка дозволяла йому процвітати. Разом з тим, катарські «Досконалі» не практикували лихварство. Звісно, Церква Добрих Християн мала певний статок завдяки наполегливій праці «Досконаліх», дарчим актам і спадщинам, проте, незважаючи на бідне життя своїх служителів, вона потребувала грошей [11, с. 34]. У період переслідувань були необхідні кошти, щоб оплачувати підпільних провідників, які доправляли катарів у безпечні місця, або солдатів та рицарів, які їх захищали. В мирний час кошти вимагались для утримання будинків-майстерень, закупівлі сировини чи видання книг [10, с. 63].

Гроші катарської Церкви ніколи не вкладалися у земельну власність, а завжди залишалися у ринковому обігу. Негоціанти Лангедоку й Ломбардії довіряли їм чималі грошові суми на зберігання, оскільки всім була відома чесність та порядність Добрих Християн, і Церква використовувала ці фінанси разом з власними коштами, можливо, примножуючи їх. З іншого боку, напевно чи доречно вважати катарського «Досконалого» справжнім лихварем на кшталт євреїв, але одночасно не можна заперечувати, що в Окситанії та Північній Італії Церква, як колективна інституція, відігравала роль своєрідного банку. «Катарський банк» працював ретельно й сумлінно, завжди дбаючи про те, щоб повернути вклади навіть у період діяльності Інквізиції, оскільки шахрайство вважалося ними гріхом [10, с. 66]. Саме тому банк не лише надавав різного роду послуги місцевим ремісникам і торговій буржуазії, він так само органічно вписувався у загальний економічний підйом епохи. Особливо це відчувалось у Північній Італії, де великі «банкірські» сім'ї ломбардців, зокрема флорентійські, були переважно «катаро-гібелінськими» за віросповіданням [15, с. 208]. Отже, катарська Церква швидко вписалася у процес створення «фінансової економіки» у Південній Франції та Північній Італії. Проте, у середовищі буржуазії не існувало однастайності щодо підтримки християнства Добрих Людей: якщо в Окситанії вона була масовою, то в Нарбонні або Безьє більшість населення тяжіла до ортодоксії. Разом з тим, не спостерігався ні явний, ні прихований антагонізм, який міг би перешкодити поширенню в цьому суспільстві нових релігійних ідей.

Висновки і пропозиції. В межах узагальнення необхідно констатувати: сутність катаризму як соціального явища була зумовлена рядом чинників. Невід'ємна комунікація представників катарських громад з різними верствами окситанського населення споріднювала ересь з тогочасним соціумом та успішно інкорпоровала її у церковну інституцію. Підтримка катарськими проповідниками емансипації жінок, критика насилля й порушення свобод, встановлених королівським законодавством, робили катаризм новаторською

релігійною та суспільною течією. Існування чітко організованої структури і наявність адептів в усіх феодальних прошарках Лангедока сприяли поширенню та розвитку еретичної ідеології. За-

вдяки означеним чинникам катарська Церква становила конкуренцію й суттєву загрозу домінуванню Римської курії в духовному житті жителів півдня Франції.

Список літератури:

1. Истинная Божия церковь и Consolamentum или духовное крещение (Окситанский Дублинский ритуал) // Каратини Р. Катары. – М.: ЭКСМО, 2010. – С. 332-334.
2. Книга двух начал Liber de duobus principis [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.imperia-duha.ru/article_39.html
3. Корреспонденция Иннокентия III / Пер. с фр. И. Л. Лащука [Электронный ресурс] // Режим доступа: http://www.globalfolio.net/agiograf/dimitriy/month/pope_innocent_III.htm
4. Consolamentum или духовное крещение (Окситанский Лионский ритуал) // Каратини Р. Катары. – М.: ЭКСМО, 2010. – С. 335-339.
5. Начало Евангелия от Иоанна // Каратини Р. Катары. – М.: ЭКСМО, 2010. – С. 323-324.
6. Тайная вечеря // Каратини Р. Катары. – М.: ЭКСМО, 2010. – С. 324-332.
7. Учение еретиков из Тулузского графства // Каратини Р. Катары. – М.: ЭКСМО, 2010. – С. 342-345.
8. Гильем Тудельский Песнь об альбигойском крестовом походе / Гильем Тудельский. – М.: Квадрига, 2010. – 320 с.
9. Ададуrow В. Історія Франції. Королівська держава та створення нації (від початків до кінця XVIII століття) / В. Ададуrow. – Л.: Вид-во УКУ, 2002. – 412 с.
10. Бренон А. Истинный образ катаризма. [Электронный ресурс] / А. Бренон. // Режим доступа: <http://biblioteca.narod.ru/annbrenon.pdf>
11. Гутнова Е. В. Крестьянство и ереси / Е. Гутнова // Средние века, 1975. – Вып. 38. – С. 28-38.
12. Дюби Ж. История Франции. Средние века / Ж. Дюби. – М.: Международные отношения, 2000. – 416 с.
13. История Франции / Под ред. А. З. Манфреда: В 3-х т. – М.: Наука, 1972. – Т. I. – 359 с.
14. История Европы / Под ред. З. В. Удальцовой и др.: В 8-ми т. – М.: Наука, 1992. – Т. 2. – 808 с.
15. Каратини Р. Катары / Р. Каратини. – М.: ЭКСМО, 2010. – 400 с.
16. Карпантьє Ж., Лебрєн Ф. Історія Франції / Ж. Карпантьє, Ф. Лебрєн. – СПб.: Евразия, 2008. – 607 с.
17. Карсавин Л. П. Очерки средневековой религиозности / Л. Карсавин // История ересей. – М.: АСТ, Хранитель, 2007. – С. 9-266.
18. Кенигсбергер Г. Г. Средневековая Европа 400-1500 годы / Г. Кенигсбергер. – М.: Весь мир, 2001. – 384 с.
19. Ли Г. История инквизиции: В 3-х т. / Г. Ли. – М.: ЭКСМО, 2007. – Т. 1. – 512 с.
20. Литтлвуд Й. История Франции от древнейших времен до наших дней / Й. Литтлвуд. – М.: АСТ, Астрель, 2008. – 224 с.
21. Лозинский С. Г. История папства / С. Лозинский. – М.: Политиздат, 1986. – 382 с.
22. Люшер А. Иннокентий III и альбигойский крестовый поход – СПб.: Евразия, 2003. – 288 с.
23. Мадоль Ж. Альбигойская драма и судьбы Франции / Ж. Мадоль. – СПб.: Евразия, 2000. – 332 с.
24. Мелвиль М. История ордена тамплиеров / М. Мелвиль. – СПб.: Евразия, 2000. – 415 с.
25. Моруа А. История Франции / А. Моруа – СПб.: Гуманитарная Академия, 2008. – 352 с.
26. Нелли Р. Катары. Святые еретики / Р. Нелли. – М.: Вече, 2005. – 400 с.
27. Осокин Н. А. История альбигойцев и их времени: В 2-х т. / Н. Осокин. – М.: АСТ, 2003. – Т. 1, 2. – 896 с.
28. Очерки истории Франции с древнейших времен до окончания Первой мировой войны / Под ред. А. Д. Люблинской и др. – Л.: УЧПЕДГИЗ, 1957. – 373 с.
29. Пти-Дютайи Ш. Феодальная монархия в Англии и Франции X-XIII веков / Ш. Пти-Дютайи. – СПб.: Евразия, 2002. – 446 с.
30. Сидорова Н. А. Народные еретические движения во Франции в XI и XII веках / Н. Сидорова // Средние века, 1953. – Вып. 4 – С. 75-102.
31. Хегглунд Б. История теологи / Б. Хегглунд. – СПб.: Светоч, 2001. – 370 с.

Погребенник А.И.

Черновицкий национальный университет имени Юрия Федьковича

ОБЩЕСТВЕННЫЕ ОТНОШЕНИЯ И БЫТ В СРЕДЕ КАТАРСКИХ ОБЩИН ОКСИТАНИИ В XII-XIV ВЕКЕ

Аннотация

Статья посвящена особенностям структурной организации катарских общин, быта и повседневной жизни верующих и проповедников, социальной характеристике адептов Церкви Добрых Людей. Особое внимание уделяется образу жизни, видам занятий и предпринимательству в катарских общинах, а также ключевым аспектам взаимоотношений верующих с «Совершенными», вопросам семьи и брака, эмансипации женщин. Катарская Церковь анализируется с позиции бытовых реалий и внутреннего устройства. **Ключевые слова:** Окситания, катаризм, катарские дома, «Совершенные», верующие, Добрые Мужчины, Добрые Христианки.

Pohrebennyk A.I.

Chernivtsi Y. Fed'kovich National University

PUBLIC RELATIONS AND WAY OF LIFE OF OCCITANIA CATHAR COMMUNITIES IN THE XII-XIV-TH CENTURIES

Summary

This article is devoted to the peculiarities of structural organization of the Cathar community, life and everyday life of believers and preachers, followers of the social characteristics of the Church of Good People. Special attention is given to lifestyle, occupations and management in the Cathar community, as well as key aspects of relations between believers of the perfect marriage and family issues, women's emancipation, Cathar church analyzed from the perspective of domestic and internal structure.

Keywords: Occitania, Catharism, Cathar houses, «Perfect believers», Good Men, Good Christian.